

Vjeran Katunarić

BOGOVI, ELITE, NARODI

Antibarbarus, Zagreb, 1994.

Pred nama je knjiga dojmljivog sadržaja u znakovitom povijesnom vremenu. U njoj autor govori u isto vrijeme s više jezičnih stilova - pjesnika i pripovjedača, povjesničara i znanstvenika - te iz različitih kutova i na novi način o jednom starom i posve izdržljivom fenomenu - nacionalizmu - koji nužno povezuje pojmove iz naslova. Knjiga je podijeljena u sljedeća poglavlja: I. Povratni i bespovratni sadržaj; II. Jezik i moć u indoeuropskom prostoru; III. Indoeuropska trojstva; IV. Vrtuljak trojstva; V. Lirski etos kao religija: mit o Kristu; VI. Budina proricanja; VII. Ozbiljenje početnih riječi; VIII. Premalo država? Monarhije i narodi; IX. Prvi, drugi, treći i ostali; X. Drastično okupljanje moći: njemački troglavi zmaj; XI. Komunistički transnacionalizam: forma i sadržaj; XII. Avangardna zamisao KEP-formacije; XIII. Bezobzirni etatizam i heroji sile; XIV. Strana i domaća vojnopolitička moć; XV. Narodi i sustavi moći krajem 20. stoljeća: granice arhaiskog trojstva; XVI. Odlazak?

Započinjući dvojbom o mogućnosti prevladavanja jezika društvenih fenomena, autor upozorava da je moderna znanost nesposobna objasniti njihovo značenje i ostaje najviše na razini oponašanja mitskog značenja tih fenomena. Slično je i s nacionalizmom. Knjiga govori, kako sam autor kaže, na dva načina o nacionalizmu: kao o "(ideo)loški) modernom obliku očitovanja starih sila" i "o silama raznovrsnosti suzbijenima u začetku" (str. 8). Katunarić uz pomoć Braudelove analitike povijesti uspijeva doći do dubljih naslaga nacionalizma kao društvenog fenomena. Nacionalizam je "usisao" demokratske ideje i ustanove kapitalizma kao najizdržljivije empirijske strukture, ali samo kao artefakte, ostajući gotovo neizmijenjen refleksima obrane i širenja moći.

Simboličke projekcije moći ovladavanja vremenom i prostorom jesu mitovi i priče o bogovima i junacima. Kolektivna narcisoidnost iz primitivnog razdoblja u arhaičkom je razdoblju posredovana "pseudopovijesnim" sadržajima proturječja i smetnji "u vidu Neprijatelja", pa nacionalizam postaje "moderna simbolička konstrukcija poretka te kolektivnog isključivanja, nadvladavanja i transcendencije" (str. 12). Na psihosocijalnoj razini, poučava autor, nacionalizam je "skup (obrambenih ili agresivnih) predrasuda uperenih protiv drugih skupina-naroda sa svrhom isključenja iz društvenog komuniciranja" (str. 16). Borba za moć i koordinacija moći ostvaruje se unutar gornjih slojeva društva, što se podudara sa simboličkom povijesti svijeta - bogova i junaka.

Riznica mitova i priča o podrijetlu je jezik, kojim se najviše služe "mitomoteri", tj. idejni čuvari zajednice. U primitivnoj zajednici, to su šamani i vračevi, a u arhaičkom svećenstvo. Do osnivanja arhaičkih država i naroda došlo je nasilnim pokoravanjem autohtonog plemenskog stanovništva na indoeuropskom prostoru, a predmet mitske konstrukcije i obrade u široj teritorijalnoj zajednici postalo je krvno srodstvo. Što je blisko, a što daleko i strano, tko smo "mi", a tko "oni" određuje mit. U indoeuropskih se naroda, međutim, s "mi" prije svega izražavala moć vladajućih slojeva, ratničke aristokracije i svećenstva, koji su težili osvajanju susjednih teritorija i naroda. Težnja za moći u arhaičkom indoeuropskom prostoru prenosi se na državu, čija osvajanja pojačavaju tu težnju i zahtijevaju integrirajući upravni aparat vladanja nad raznorodnim etničkim stanovništvom. Uzor imperijalne države s takvim sustavom održavanja moći bio je stari Rim.

Iako se država oblikovala u skladu sa već stečenom raspodjelom moći te nezasićenim zahtjevima gornjeg, povlaštenog sloja, u odnosu na narod predstavljala se kao zastupnik njegovih interesa, moći i sigurnosti. Uspostavljanjem arhaičnih i potom imperijalnih država, kultura je prebačena iz prirodne sredine u sustav političkih sila. Za razliku od primitivnog društva "ravnog" i "jednakog" po socijalnoj strukturi, u arhaičkom društvu

vlada nejednakost stratifikacije: razlike pojedinačaca i skupina po ugledu, moći i imovini. "Takva hijerarhija jedini je, sve do danas, trajan uzor društva i njegove ideologije", ustvrđuje Katunarić (str. 40) i nije ju moguće vratiti natrag u primitivnu, nestratificiranu povijest. Teškoće jasnog razgraničenja mitske i realne povijesti posebno se očituju u religiji, tj. vjerovanju proizašlom iz mita koje se slikama i simbolima povezuje s protagonistima mitske povijesti.

Ideja vrhovne vlasti vjerski je učvršćena monoteizmom, a politički - moćnim carstvom. Moć se temelji na trijadi resursa znanja, fizičke sile i gospodarskog bogatstva. Autor pokazuje kako u mnogoetničkoj državi strana koja te resurse želi postići "u pravilu mora biti neka etnička skupina" koja će "svoju simboliku morati preoblikovati jupiterovski, tj. u obliku monoteističke religije i teokratske vlasti" (str. 50), što će pridonijeti gubitku čvršćih granica između mitske i realne povijesti. Navodeći nalaze G. Dumezila o podudarnosti mita i društvene strukture, Katunarić pokazuje kako i znanstveni jezik ima mitski korijen, kao "metajezik", tj. priča o priči. Zadatak je znanosti "praćenje epskog toka priče", kao i "poredaka moći zasnovanih na proizvodnji bogatstva, upotrebi sile i ideološkom uvjeravanju" (str. 56). Taj epski sustav koji su mitovi opisali kao veliku neman - Levijatana - narastao je do kolosalnih razmjera. Kroz povijesni presjek jasnije se uočavaju preoblikovanja sustava moći. Tako je, primjerice, u karizmatičkim teokracijama gdje je car božanstvo, red funkcija moći sljedeći: K (kultura) i P (politika) na vrhu, a ispod E (ekonomija). U Rimu je, pak, podaništvo manje zasnovano na vjerskim pobudama, a više na utilitarnima, pa je tu poredak: 1. politika; 2. kultura i ekonomija. Taj poredak nasljeđuju srednjovjekovni bizantijski Istok i feudalni Zapad, a funkcije kulture i ekonomije pomiču se u drugi i treći plan. Do promjene dolazi prerastanjem kršćanstva u državnu religiju/ideologiju. Liberalni kapitalizam Zapada dovodi do "najvećeg obrata" u poretku moći tek krajem 19. stoljeća, ali samo u malom broju zemalja. Novi poredak

moći glasi: 1. ekonomija; 2. kultura i politika, pri čemu je "prvorazredna sila" - ekonomija. U poretku moći boljševičkog komunizma koji je izrastao na naslagama istočnjačkih despotija, vodeća je politika, a za njom slijede ekonomija i kultura. Uspostavom državno-partijske vlasti omogućena je silna koncentracija moći i povlastica, kao i potpuna kontrola nad društvom. Kada se "transetnička imperijalna država" raspala, ostala je podloga za osnivanje novih nacija-država s nasljeđem starog poretka moći - PEK. Vođe i elite u novim državama, kako se danas pokazuje, putem masovne nacionalne mobilizacije lakše permutiraju poredak u PKE, nego u EPK. Oni su "posegnuli za tradicionalnim kulturnim vrijednostima i kolektivnim simbolima" (str. 62), dok su privredna kriza i rasulo stavili vojnopolitičku moć u prvi plan.

Usporedivši prethodno asocijativne sponne "lirskog" i "epskog" koda povijesti, kroz "mit o Kristu" i "Budina proricanja" u duhovnim pokretima kršćanstva i budizma, autor je pokazao kako se "epski kod" povijesti utjelovio u teokratskoj ili vjersko-vojnoj državi, u kojoj vladavinu nad ljudima nije bilo teško ostvarivati uz pomoć božjih predstavnika na Zemlji. Za razliku od "epskog", "lirski kod" povijesti na osobit način "idealizira protagoniste", pa imamo stvarnost koja je zbog sudara tih suprotnosti **shizoidna**, i to više što se više penjemo u hijerarhiji ostvarenog poretka prema vrhovima vlasti. Stalno ponavljanje asocijativnih veza opet dolazi do izražaja danas, u "epohi nacionalizma", kada "središnje mjesto u logosferi" zauzima narod čija je "'santifikacija' i vizualizacija", kako iznosi Katunarić, "nezamisliva bez asocijativne sponne s religijskom logosferom i ikonosferom". Novi se simboli opet nalaze "tik uz stare na istoj mizansceni" (str. 96).

Tumačeći vjersko-političke diobe nastale raspadom Rimskog Carstva i stvaranjem novih velikih država i na Zapadu i na Istoku, autor zapravo ukazuje na pretpostavke nacionalizma i imperijalizma novije i najnovije povijesti. Vjerski ratovi su, smatra autor, "uvertira" nacionalizmu, jer je vjerska segregacija ponajprije bila sredstvom (re)legitimiranja imperijalnih država, što autor plastično

ilustrira primjerom Bizanta, dok se s tragovima "zlosretnog trokuta" katoličanstva, islama i pravoslavlja imamo prilike drastično suočiti danas na Balkanu, gdje su nakon propasti Turskog Carstva uspostavljene nacionalne države. Na Zapadu je, pak, protestantski pokret "otvorio vrata" modernom nacionalizmu. Stvaranje tzv. "političkih nacija prvog reda", autor pokazuje na primjerima Francuske, Njemačke i Rusije. Uz razvoj francuskog "misijskog" i "osvajачkog" nacionalizma dekoriranog etatističko-centralističkim režimom Napoleona, na europskom je tlu glede intervencije države kao političke sile u društvu te njegovog preuređenja, najdalje otišla Njemačka, a nakon nje i Rusija. Na istoku i jugu Europe te u Aziji i Africi preostao je, međutim, mnogo veći broj naroda kojima ni do danas "ne polazi za rukom da naprave zaokret prema zapadnoj, privredno liberalnoj nacionalnoj državi, naciji s ekonomskom dominantom" (str. 141).

Autor nas, nadalje, vraća na jezivo opominjuće iskustvo drastične koncentracije trofunkcionalnog sustava moći opsjednutog nacionalizma, tj. nacizma, simbolički izražena likom monstruoznog "troglavog zmaja". Treći Reich bio je pokušaj ostvarenja arhaičkog sna o svemoći na vlastitu tlu, a vlastita nacija je, "kao unutrašnja fantastična realnost, shizofreno odvojena od vanjskih naroda i grube realnosti" (str. 159). Budući da je "troglavi zmaj" povijesno poražen, kao što su to i zmajevi iz mitskih priča, podsjeća autor, logika trofunkcionalnog sustava moći "nalaže da se vojnopolitički mehanizam sile i uništenja još više potisne" (str. 164). Neke nacije to i pokušavaju, ali kada ne mogu konkurirati moćnim silama u osvajanju svijeta, onda pokušavaju učiniti sa svojim susjedima ono što je učinila Njemačka 30-tih godina ovoga stoljeća.

Oblik i sadržaj varijante trofunkcionalnog sustava moći, s također snažnom političkom dominantom, autor analizira i na primjeru Sovjetskog Saveza i "komunističkog transnacionalizma". Propašću avangarde i faze stapanja "ruskog mesijanstva i komunističkog poslanstva" (str. 166), u Staljinovo doba ostvaren je imperijalni model sovjetske vlasti u tradiciji velikoruske dominacije. Ge-

notip moći boljševičkih vođa, aktivista i ideologa bio je politički program partije složen iz "klišeiziranih ideja marksizma, kompilirane i banalizirane filozofije povijesti" s formuliranom imperijalnom idejom asimilacije malih naroda (str. 171). Poruka je bila: "U novoj polietničkoj državi bit će vam bolje nego u staroj, zajamčit ćemo vam i pravo na odcjepljenje, ali ga nemojte tražiti", ističe autor (str. 172). Gospodarski i kulturno slabo povezan sustav držala je na okupu snažna totalitarna država kombinirajući metode nadzora i represije. Dugo skupljana napetost između centralne i perifernih elita morala je konačno i "provaliti", što se dogodilo potkraj 80-ih godina u sukobima Azera, Armenaca, Gruzijaca itd. Antagonizam nije, međutim, "u tradicionalnoj netrpeljivosti među narodima nego u naravi poretka moći" koji karakterizira previše koncentrirani porast sudionika državopartijskih aparata, što je pokazao i Kuvačić (1986.) u svojoj *Obuzdanoj utopiji*. Budući, naime, da sama piramida vlasti ograničava broj položaja u vrhu, izravno poželjan cilj bio je izgraditi više novih piramida koje će dominirati gospodarskih i kulturnim vrijednostima društva.

Na takav "najgori oblik" organizacije i podjele resursa u rukama vlasti ukazuju danas ratovi u dijelovima bivšeg Sovjetskog Saveza i bivše Jugoslavije. U fazi "nužde" ostvarenja arhaičkog mita moći, sve se vraća, kako ističe Katunarić, "na bezobzirno osvajanje prostora", s čime nas je drastično suočio bivši režim oslonjen na srpski nacionalizam, nemilice uništavajući "sve resurse na prostorima naroda koje sada smatra stranim, pa i nedostojnim postojanja" (str. 182). Tek kada dođe do zasićenja epsko-nacionalnih fantazija, postoji šansa da će opet, nada se autor, kao i u nekim "kratkotrajnim bljeskovima" povijesti - kakva je, primjerice, bila ruska avangarda - "zaigrati" jedna od slika lirskog genotipa moći - "KEP formacija" (str. 184). Je li bljesak ruske umjetničke avangarde bio samo suludi nastavak boljševičke političke fantazije ili njezina negacija, ista je dvojba kao i Kristovo proroštvo. Proročanske vizije obaju tih lirskih fantazija korigirane su i inkorporirane u epski genotip moći - teološku doktrinu Crkve, odnosno socrealističku doktrinu Partije.

Sintetizirajući misli J. M. Keynesa, prema kojem su moderni nacionalni ratovi bili samo pitanje vremena, jer samo EPK formacija vodi prema međunarodnoj integraciji a svaka druga u rat i nova uništavanja, Katunarić iznosi analitički kritički osvrt o balkanskom "buretu baruta" i agoniji koja još traje. Budući da balkanski narodi nikada nisu ni izašli iz PKE/PEK formacija državnih poređaka, rat, između ostaloga, i stoga što uništava gospodarsku osnovu lokalnih društava, zapravo pridonosi učvršćenju starih modela moći. Politički prostor na južnoslavenskom Balkanu iznjedrio je heroistički epski genotip moći, u kojem prednjači sila koja najviše dolazi do izražaja u područjima koja su dugo bila pod turskom vlašću - Srbiji i Crnoj Gori. Stoga u tim epikama duhom pretežito dominira "poraz". Hrvatska narodna epika u tome se donekle razlikuje, dok je kod Slovenaca vidljiv najveći otklon od junačkog kulta. Okosnica postkolonijalne vlasti na Balkanu je, dakle, "demobilizirani ratnik-heroj" koji zauzima ključne položaje u državi, "pri čemu druge funkcionalne grupacije moći stavlja u podređeni položaj" (str. 208). Odatle se regrutira vojnopolitička elita i koncentriraju druge vrste moći (kulturne i ekonomske) u njenim rukama. U vremenima krize, sva se mentalna energija elita usmjerava na prošlost, prema mitskom "zlatnom dobu" koje "valja obnoviti", a put do njega vodi kroz novi rat. Katunarić to naziva čak "pomodnim" ideološkim okvirom koji su balkanske vladajuće elite preuzimale, kao i sve pomodno, "izvana". Vojnopolitički režimi nisu, međutim, posebnost Balkana. Njih nalazimo u gotovo svim nerazvijenim zemljama, a balkanske države glede toga posebice nalikuju južnoameričkima. Tumačeći sustave moći naroda s kraja 20. stoljeća, autor ističe da "nezapad" u Zapadu vidi uzor glede bogatstva, ali ne i glede sustava moći, te ustvrđuje kako nove države Trećeg svijeta i one iz bivšeg socijalističkog Istoka, u golemoj većini, zapravo samo preuređuju stari poredak društvene moći. Dominiraju političke elite s vojnim i političkim aparatom, vjerske elite, a tek potom privredne i profesionalne. Na Zapadu, pak, gdje je "imperij decentraliziran" jer su glavni resursi podijeljeni, "nema uvjeta za

koncentraciju i stapanje moći u jednoj ustanovi ili osobi", a nacionalizam "više nije presudan ni za samu nacionalnu stvar" (str. 222).

Sažimajući, na kraju, najutjecajnije struje pojedinih teorija nacionalizma na Zapadu - naciju kao "iluzornu konstrukciju kolektivnog identiteta" i naciju kao konstrukciju mnogo dublje utemeljenu u ljudskom društvu - Katunarić ističe historijsko-strukturalnu dimenziju nacionalizma kao "zatvorenog sustava moći", odnosno načina da se "pod prepoznatljivim nazivom (države i naroda) monopoliziraju osnovni resursi moći" (str. 230). Na Zapadu se on preobražava "zrakasto", što ne narušava osnovni poredak - EPK formaciju moći - jer odbacuje sva ona ulaganja koja ugrožavaju "dobit". Takvih odbačenih dijelova ima previše pa oni ostaju "u sklopu druge formacije te funkcioniraju na osnovi nacionalističke mobilizacije" (str. 230). Stoga se niti teorije o nacionalizmu značajnije ne razlikuju ni u čemu toliko koliko u u pitanju govori li se o sasvim novome ili starome, ali preobraženom fenomenu.

Pristupi i njihovi predstavnici su, kako navodi autor, ukratko sljedeći: nacija s kulturnim identitetom "zamišljene zajednice" (B. Anderson); kulturne srodnosti i različitosti nacija s obzirom na političke intervencije te strategije razvoja kapitalizma (I. Wallerstein, i E. R. Wolf). Drugi pristup ukazuje na arhaizam i naturalizam nacionalnoga, odnosno na njegovu sličnost s nekim fenomenima u prošlosti. Polazeći od istoga, Katunarić "trajni supstrat" nacionalizma smatra ponešto dinamičnijim i promjenljivijim nego li drugi zastupnici: Geertz s obilježjima "primordijalne" kulture, S. Moscovici i G. Devereaux s psihološkim mehanizmima zbližavanja i udaljavanja ili podvajanja svijeta na "naš" i "njihov" te P. L. van den Berghe s argumentima biološke ukorijenjenosti čovjekove sebičnosti. Katunarićeva teorija povezuje prvu i drugu skupinu teorija na vrlo temeljit, sustavan i argumentiran način potkrijepljujući da je cjelokupno djelovanje sustava određeno odnosom njegovih triju glavnih dimenzija - političke, gospodarske i kulturne moći - odnosno elita koje ih predstavljaju ili utjelovljuju. Sustavi s političkom dominan-

tom šire se i ovladavaju prostorom uglavnom ratovima, ekonomska dominacija ostvaruje se uz pomoć tržišta i sredstvima ekonomske prisile, dok "kulturalna dominantna" još ne postoji. Na svjetskom prostoru, iako krajnje banalno rečeno, vlada načelo "podijeli pa vladaj!", što se pokazalo, kako nas je podrobnije poučio Katunarić, najdjelotvornijom metodom vladanja - od Starog Egipta i Rima do Balkana 90-ih godina ovog stoljeća.

Razmišljajući, na kraju, o pitanju europske integracije, Katunarić dvoji o tome mogu li se akteri na međunarodnoj razini ponašati drukčije negoli na nacionalnoj a da istodobno bude moguće ostvarivati kulturnu politiku u smjeru regionalizma i lokalizma - na jedino kvalitativno održiv način. Pitajući se jesu li kulturni izvori presahnuli nadahnuće za preoblikovanje moći i ljudskog identiteta, autor nam pruža svojevrsni "kulturni optimizam". Kultura, naime, nije ničiji posvlašteni predmet spoznaje i žudnje; iako su stavi s kulturnom dominacijom još ne postoje, prisutni su, kako u prošlosti tako i danas, barem njezini simbolički protagonisti - pjesnici, klaunovi i vjerski mađioničari.

Branka Bjelac

Anthony Giddens

THE TRANSFORMATION OF INTIMACY

(Sexuality, Love & Eroticism in Modern Societies)

Stanford University Press, Stanford, CA., 1992.

Riječ je o odličnoj knjizi koja razmatra različite interpretacije uloge seksualnosti u modernom društvu te njenu povezanost s ostalim promjenama u životu pojedinca. Zanimljivo je da autor polazi od psihološke literature samopomoći prema kojoj se mnogi

odnose s prezirom. Međutim, Giddens primjere iz takve popularno psihološke literature shvaća kao refleksiju života i koristi ih kao empirijski materijal. Reduciravši bilješke, literaturu i stručnu terminologiju na minimum, učinio je knjigu prihvatljivom i zanimljivom kako stručnjacima i studentima tako i laicima. Naravno da užitku pri čitanju uvelike pridonosi sjajan Giddensov stil i mnogo različitih, pažljivo odabranih primjera istraživanja. Giddens već u uvodu priznaje kako mu je namjera bila pisati o seksualnosti. Vjerujem da je mnogo onih koji će na tu rečenicu, a bacivši pogled na podnaslov knjige, zapjevušiti poznati refren: "*What's love got to do, got to do with it...*". Očito inspiriran upravo takvim stavom nekih muških autora studija o seksualnosti, Giddensov se diskurs bavi koliko seksualnošću toliko i ljubavlju, spolnim ulogama i emocijama

Po autorovom mišljenju, prije nekoliko desetljeća otpočela je seksualna revolucija koja i dalje traje. Seksualnost je postala otvorena - medijski otkrivena i dostupna različitim životnim stilovima. To je nešto što svatko od nas "posjeduje", čime se svatko od nas bavi i što se tiče svakoga od nas. Način na koji seksualnost funkcionira još treba istražiti, ali ona se bez sumnje događa kao bitno prilagodljiv fenomen "jastva", kao najvažnija točka u kojoj se sjedinjuju tijelo, identitet i socijalne norme. U svijetu rastuće seksualne ravnopravnosti, koja je još daleko od potpune, oba bi spola trebala pristati na fundamentalne promjene u nazorima i međusobnim odnosima. Pitajući se u kakvoj su interakciji mijene u seksualnosti s dinamičkom privatnog života općenito, i razmatrajući kako promjene zadnjih desetljeća djeluju na seksualno ponašanje, Giddens se osvrće na Foucaultove teze o povijesnom razvitku seksualnosti. Tako će, suprotstavljajući se Foucaultovim stavovima, pročistiti i razjasniti svoje argumente.

Giddens inzistira na distinkciji strastvene ljubavi (*passionate love*), koja je manjeviše univerzalni fenomen, i romantične ljubavi (*romantic love*) koja je kulturno specifična, te u kompleksu ideja koje po prvi puta donosi povezuje ljubav sa slobodom, pri